

УДК 330.3:330.5

В.В. Кулик

Антикризове управління в соціально-економічних системах

Розглядаються актуальні проблеми антикризового управління в соціально-економічних системах. З метою підтримки рівноваги і пропорційного розвитку пропонується використання балансових моделей відтворення соціально-економічних систем.

Ключові слова: соціально-економічна система, антикризове управління, бюджети національної економіки, процеси відтворення, показники результативності.

The actual problems of antirecessionary management in a social-economic system are considered. With the purpose of support of equilibrium and proportional development the use of the balance models of reproduction of the socio-economic systems is offered.

Key words: social-economic system, antirecessionary management, budgets of national economy, reproduction process, factors of effectiveness.

Вступ. Світова економіка увійшла в тривалий період рецесії, подолання якої потребує виваженої і цілеспрямованої соціально-економічної політики, спрямованої на відновлення правильного функціонування ринків, взаємоузгодження соціальних і економічних цілей розвитку, забезпечення фінансово-бюджетної і зовнішньоекономічної рівноваги тощо.

Велика економічна депресія 30-х років минулого століття сприяла розробці інструментів антикризового управління, моделей ефективного управління

виробничими системами різного рівня на основі методу “витрати-випуск”, удосконаленню процесів розробки, узгодження і виконання бюджетів соціально-економічних систем різних рівнів.

Зародження концепції національного рахівництва припадає на роки Великої депресії і було зумовлено саме необхідністю обчислення показників ВВП – як одного із головних показників соціально-економічного розвитку країни – та факторів, які на нього впливають [1]. Подальший розвиток системи національних рахунків (СНР) відбувався у напрямі удосконалення обліку процесів відтворення в різних соціально-економічних системах національної економіки з метою якісної оцінки їх стану та вироблення заходів державного регулювання. В 50-х роках СНР слугувала основою для розробки національних бюджетів, в рамках яких підтримувалися соціальні і економічні цілі відтворення національної економіки, оптимальні пропорції внутрішнього і зовнішньоекономічного відтворення, здійснювалося індикативне планування [2].

Поява систем управлінського обліку на підприємствах була також зумовлена кризовими явищами в економіці і необхідністю підвищення ефективності функціонування виробничих систем, мотивуванням систем управління на досягнення оперативних і стратегічних цілей підприємства, включаючи забезпечення життєздатності підприємства та попередження кризових ситуацій [3].

Сучасний розвиток світової економіки характеризується високою нестабільністю ринків і національних валют, зростаючими соціально-економічними диспропорціями розвитку національних економік, перманентними кризовими явищами в різних секторах національної економіки. У зв'язку з цим

цілісне антикризове управління в різнорівневих соціально-економічних системах стає актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень. Кризові явища в соціально-економічних системах посилюють інтерес до теми антикризового управління. Це роботи здебільшого присвячені різним аспектам антикризового управління підприємствами [4-8], що охоплюють виробничу, інвестиційну, фінансову діяльність, реструктуризацію і відновлення платоспроможності суб'єктів господарювання та ін.

Поява сучасних концепцій управління підприємствами – управлінського обліку і контролінгу [9-13] – зумовлена необхідністю забезпечення цілеспрямованого збалансованого розвитку підприємств, формування здорових засад для власного самоуправління, саморозвитку, самофінансування. В рамках цих концепцій значна увага приділяється питанням взаємоузгодженої розробки бюджетів і забезпечення їх виконання [10, 13, 14], безперервного зниження собівартості [15].

Найбільш узагальнено процеси відтворення національної економіки – як складної багаторівневої соціально-економічної системи – описуються в СНР [16, 17], дозволяючи тим самим системно відстежувати кризові явища в усіх сферах відтворення, включаючи етапи відтворення, системи бюджетів, внутрішні ринки продукції і послуг та інше. СНР складає інформаційну основу для підтримки макроекономічної пропорційності і збалансованості й, тим самим, належить до інструментів антикризового управління, слугуючи теоретико-методологічною і інформаційною основою державного регулювання процесів соціально-економічного відтворення.

Невирішені проблеми. Незважаючи на відмінності між соціально-економічними системами, які вирізняються поміж собою функціональною спрямованістю, ієрархічною структурою, розміром, складністю, існуючою культурою управління тощо, між ними існує багато спільних рис. Це дозволяє уніфіковано проводити аналіз процесів відтворення соціально-економічних систем та відповідно вибудовувати системи антикризового управління, орієнтовані на певну систему соціально-економічних цілей і пріоритетів.

Мета. Проведемо аналіз проблем застосування інструментів антикризового управління в різних соціально-економічних системах, визначимо спільні риси і відмінності, загальні вимоги щодо таких систем.

Основний матеріал. Відстеження та запобігання кризових явищ у соціально-економічних системах, незважаючи на сучасний розвиток знань, залишається надзвичайно актуальною проблемою.

Значною мірою це пов'язано із тим, що соціальні проблеми глибоко закладені в самому суспільстві, в його ментальності і соціальній культурі, вони є його невід'ємною частиною [18]. Тому передумовою успішності економічних реформ є й одночасна еволюція суспільної свідомості в напрямі відновлення довіри та взаємної відповідальності у суспільстві, визнання фундаментальних принципів і завдань розвитку сучасного суспільства і забезпечення їх досягнення. Для ряду країн Східної Європи метою трансформації стали політичний устрій та високі соціальні та економічні стандарти країн ЄС.

Соціальні зміни в СРСР в 20-х, 60-х та наприкінці 80-х років давали поштовх початку економічних реформ, проте їх завершення потребувало

фундаментальних змін у політичній системі і відносинах власності, у подальшій соціальній еволюції суспільства. Потенціальними можливостями інтеграції до ЄС впродовж останніх двох десятиліть Україна не скористалася саме із-за політичної й соціальної невизначеності розвитку суспільства.

Успішний розвиток повоєнних Німеччини та Японії відбувався завдяки національному усвідомленню завданих непоправних втрат світовій спільноті та відповідним фундаментальним змінам у політичній, соціальній, економічній системах суспільства. Увесь промисловий, науково-технічний, економічний потенціал цих країн спрямовувався на якісне покращення рівня життя, стандартів соціального й економічного відтворення, системне запобігання кризовим явищам.

Найбільш ёмко динаміку соціально-економічної трансформації різних країн характеризують *показники результативності – ВВП і ВВП на душу населення*. Порівняльна характеристика динаміки валового національного продукту (ВВП) в 1970-1991 рр. для попарних культурно близьких країн (Західна і Східна Німеччина, Південна і Північна Корея, Австрія і Чехословаччина) найбільш концентровано характеризує зміни соціально-економічного потенціалу. Якщо в 1970 р. ВВП на душу населення в порівнюваних країнах був приблизно однаковий (Західна і Східна Німеччина – 2860 і 2109 дол. США; Південна і Північна Корея – 260 і 272 дол. США; Австрія і Чехословаччина – 1960 і 1604 дол. США), то в 1991 році ВВП на душу населення в Західній Німеччині зростає більш ніж у 8,2 рази і в 3,4 рази перевищує відповідний показник Східної Німеччини, ВВП на душу населення в Південній Кореї зростає більш ніж у 24,3 рази і майже в 10 разів

перевищує відповідний показник Північної Кореї, ВВП на душу населення в Австрії зростає більш ніж у 10,2 рази і в 8,1 рази перевищує відповідний показник Чехословаччини [19, с.19].

Економічні переваги країн ринкової економіки порівняно із країнами планової економіки були зумовлені не лише відмінностями у моделях управління, але й еволюційними змінами, що забезпечували *поліпшення функціонування політичної і соціальної систем*, прозорість функціонування і відповідальність органів державної влади перед виборцями, формування єдиних суспільних цілей і стандартів, консенсусне вирішення багатьох соціальних проблем, що сприяло підтримці соціальної стабільності і розвитку. Періодична змінюваність і відповідальність влади сприяли посиленню соціальної конкуренції, більш раціональному використанню соціально-економічного потенціалу, упередженню різних кризових явищ тощо. Еволюційному удосконаленню німецького суспільства сприяв законодавчо врегульований *соціальний порядок*, спрямований на покращення соціальної конкуренції і умов соціально-економічного відтворення [20, с.53-56].

Розвиваючи теорію *ноосфери*, великий гуманіст і природознавець Вернадський В.І. фактично став одним із фундаторів концепції *сталого розвитку* соціо- і екосистем [21]. Еволюція поглядів ученого в широкому розумінні відбувалася на основі положень І.Канта. про природне тіло, саморозвиток якого є відображенням природного явища, його процесуального буття [22, с.12-13]. Завдання ж науки – “навчити правильно будувати – описати поняттями – природне тіло і природне явище” [23, с.539].

До природних утворень, що мають власні особливі характеристики, з властивими саме для них природними явищами і процесами, належать макро- і мікро

соціально-економічні системи, що описуються за допомогою *бюджету* або *системи взаємопов'язаних бюджетів*. Якщо інструменти соціально-економічного аналізу на макрорівні дають змогу відстежувати глобально різні соціальні й економічні процеси у своєму взаємозв'язку, то інструменти мікроаналізу призначені для дослідження соціально-економічних систем нижнього рівня і притаманних ним локальних процесів. Наприклад, для виробничих підприємств це процеси, пов'язані з попитом і пропозицією, виробництвом, утворенням доходу, зокрема прибутку.

Забезпечення антикризового управління на мікрорівні потребує цілеспрямованої підтримки оптимальних рівнів прибутковості і платоспроможності виробничого підприємства, безперервного покращення його технологічних і економічних параметрів. Аналіз безбитковості – як один із інструментів оперативного управління – надає можливість планувати оптимальні обсяги виробництва, забезпечуючи певний рівень дохідності і прибутковості, запас фінансової міцності [10]. В цілому ж завдання контролінгу як напряму економічної роботи на підприємстві полягає у забезпеченні досягнення й інших цілей підприємства, в т.ч. щодо результативності (собівартості продукції, виробітку на 1 працюючого, обсягів продаж, збільшення частки на ринку, диверсифікації виробництва тощо). Детальний структурний аналіз бюджетів і потоків складає основу експрес-аналізу фінансової звітності підприємства, визначає якісні параметри його функціонування та слугує основою антикризового управління [24].

Цілісне дослідження виробничих процесів потребує розгляду як *уніфікованих бюджетів виробництва*, так і *уніфікованих бюджетів виробничих*

підприємств, які охоплюють й інші витрати і доходи, не пов'язані з виробництвом. Концепція СНР, поділяючи виробничі підприємства на державні, приватні та під іноземним контролем, цілісно розглядає як власне бюджети виробництва, так і бюджети виробничих підприємств. Ці бюджети по суті складають “природні об'єкти” і притаманні їм “природні процеси”, де визначаються якісні параметри їх відтворення та цільові завдання розвитку.

Аналогічні викладки відносяться і до великих соціально-економічних систем, таких як національна економіка. Сучасна концепція національного рахівництва цілісно описує соціальні й економічні процеси еволюції таких систем, надаючи можливість цілеспрямовано підтримувати рівновагу у процесах відтворення, забезпечуючи її сталий розвиток. *Нормалізація процесів відтворення національної економіки потребує комплексного регулювання всіх процесів відтворення – від виробництва до утворення капіталу – з метою підтримки на високому рівні попиту і пропозиції в економіці та оптимальних їх пропорцій* [25].

Система результативних показників національної економіки – темпи зростання ВВП, ВВП і ВНП в розрахунку на 1 душу – якісно характеризує соціально-економічну динаміку, в т.ч. перехідні процеси, пов'язані з кризовими явищами. Темпи росту показників ВВП узагальнено характеризують процеси відтворення національної економіки в частині кінцевого споживання, виробництва і утворення доходу (табл.1). Для більшості країн кризовий 2008 рік став переломним, а 2009 – поглибленням кризи. Країни з великим внутрішнім ринком та потенціалом росту (Китай, Індія) лише знизили темпи росту ВВП.

Високорозвинені країни (Великобританія, Німеччина, Франція, Японія, США) характеризуються не лише високим ВВП на душу населення, але й більшими ніж ВВП розмірами ВНД, що визначає їх як експортерів капіталу, дохід від експорту якого підвищує ВНД порівняно з ВВП (табл.2).

Країни з низькими показниками ВВП та ВНД на душу при належній організації внутрішньої соціально-економічної кооперації мають великий потенціал для економічного зростання, як це сьогодні демонструє Китай.

Таблиця 1
Темпи росту ВВП до попереднього року, у %.

	2005	2006	2007	2008	2009
Великобританія	2,2	2,8	2,7	-0,1	-5,0
Італія	0,7	2	1,5	-1,3	-5,0
Німеччина	0,8	3,4	2,7	1,0	-4,7
Польща	3,6	6,2	6,8	5,1	1,7
Франція	1,9	2,2	2,4	0,2	-2,6
Білорусь	9,4	10	8,6	10,2	0,2
Росія	6,4	7,7	8,1	5,6	-7,9
Україна	2,7	7,3	7,9	2,1	-15,1
Індія	9,3	9,4	9,6	5,1	7,7
Китай	11,3	12,7	14,2	9,6	9,1
Японія	1,9	2	2,4	-1,2	-5,2
США	3,1	2,7	2,1	0,4	-2,6

Джерело: National Accounts Main Aggregates Databases.
(<http://unstats.un.org/unsd/snaama/cList.asp>).

Національна економіка, як велика соціально-економічна система, поділяється на складові елементи – менші за розміром соціально-економічні утворення, які є об'єктом регулювання й управління [25], зокрема і антикризового.

Види економічної діяльності, бюджети інституційних секторів різного ступеня деталізації і

функціонального призначення, регіональні соціально-економічні системи мають задовольняти певним вимогам дохідності і пропорційного відтворення.

Під дохідністю в даному випадку розглядається таке формування системи доходів для різних соціально-економічних систем, що забезпечує нормальні умови їх розширеного і збалансованого відтворення.

Таблиця 2

Забезпечення необхідного рівня рентабельності
ВВП та ВНД на душу населення,

у дол. США

		2005	2006	2007	2008	2009
Великобританія	ВВП	37838	40349	46158	43401	35239
	ВНД	38471	40568	46757	44187	35980
Італія	ВВП	30313	31592	35684	38532	35289
	ВНД	30218	31538	35460	37936	34679
Німеччина	ВВП	33836	35423	40430	44181	40528
	ВНД	34238	36157	41141	44887	41100
Польща	ВВП	7956	8951	11149	13893	11311
	ВНД	7804	8724	10749	13614	10911
Франція	ВВП	34152	35836	40788	44639	41226
	ВНД	34372	36186	41261	45085	41565
Білорусь	ВВП	3078	3783	4656	6277	5090
	ВНД	3083	3771	4614	6195	4975
Росія	ВВП	5340	6942	9160	11794	8736
	ВНД	5207	6736	8944	11451	8454
Україна	ВВП	1835	2312	3083	3914	2569
	ВНД	1814	2275	3069	3878	2542
Індія	ВВП	743	824	1027	1085	1075
	ВНД	738	818	1023	1080	1073
Китай	ВВП	1786	2142	2648	3360	3769
	ВНД	1742	2060	2609	3316	3692
Японія	ВВП	35718	34229	34365	38391	39864
	ВНД	36561	35202	35514	39664	40943
США	ВВП	41553	43626	45390	46105	44872
	ВНД	42137	44584	45813	46236	44999

Джерело: National Accounts Main Aggregates Databases
(<http://unstats.un.org/unsd/snaama/cList.asp>).

Ця умова відноситься до всіх без виключення об'єктів соціально-економічного регулювання та таке інвестування його діяльності, що забезпечує покращення техніко-економічних параметрів, конкурентоспроможність, стійкість щодо зовнішніх шоків тощо. Для національної економіки задача соціально-економічного регулювання полягає у формуванні таких соціальних і економічних основ, що забезпечують нормалізацію процесів відтворення всіх складових економіки в довгостроковій перспективі. За цих умов державний бюджет стає основою не лише для розробки інших бюджетів державного і недержавного секторів, але й має ефективно виконувати функції розподілу і перерозподілу виробленого національного продукту, забезпечувати покращення ефективності фінансування державних витрат, виконувати стимулюючу і стабілізуючі функції розвитку національної економіки, системно протидіяти проявам кризових явищ.

Ефективність функціонування національної економіки як складної соціально-економічної системи залежить від *розуміння і фаховості регулювання процесів відтворення* в цілому. Автор системи оптимального функціонування економіки академік Федоренко М.П. вказує, що “продуктивність у складній багаторівневій соціально-економічній системі залежить не лише від продуктивності та інтенсивності праці окремих робітників, але і від раціональності та майстерності організації процесів виробництва і обміну, оптимальності перерозподілу ресурсів, завдань попиту і т.д.” [26, с.122]. Системне покращення параметрів функціонування соціально-економічних систем

потребує системного опису об'єкту і процесів – цілеспрямованої координації макро- і мікроекономічних процесів в рамках бюджету національної економіки, з виділенням об'єктів регулювання, окремих етапів відтворення.

Система національних рахунків є макроекономічною моделлю національної економіки, де аналізуються і пропонуються напрями соціально-економічного розвитку, підтримується макроекономічна рівновага і пропорційність [16,17]. У рамках менших соціально-економічних утворень стає можливим локально забезпечувати збалансованість систем і динамічний їх розвиток. Поєднання загального і локального управління соціально-економічними системами має бути органічним і природним, спрямованим на помірні темпи економічного росту, високий рівень зайнятості та запобігання проявам кризових явищ, зокрема кон'юнктурних коливань. Це досить складна задача, вирішення якої можливе в умовах соціально консолідованого суспільства, де загальнонаціональні і індивідуально-господарські інтереси узгоджені між собою і працюють в інтересах всіх громадян суспільства [20, с.13].

Антикризове управління безпосередньо пов'язане з концепцією сталого розвитку. Соціально-економічна криза в західних країнах в 70-80-х роках, загострення екологічних проблем, зростаючі соціально-економічні диспропорції і дисбаланси сприяли відродженню інтересу до сталого розвитку, появі різних трактувань даного терміну. Одне із найбільш поширених визначень полягає в узгодженні еколого-соціально-економічних інтересів сучасного і майбутнього поколінь [27]. Це досить складна проблема між поколіннями, якій в Україні не надається належної уваги. Підтримка

рівноваги та збалансованого відтворення у майбутньому різних екологічних і соціально-економічних систем потребує узгодження оперативних і стратегічних завдань розвитку. Сутність державного регулювання саме й полягає у знаходженні балансу між поточними і довготривалими пріоритетами відтворення – в системній підтримці бюджетно-фінансової рівноваги бюджетів національної економіки, в забезпеченні ефективного фінансування коротко- і довгострокових державних витрат, в системному покращенні конкурентоспроможності економіки, в оптимальному перерозподілі ресурсів згідно завдань розвитку.

Глибока соціально-економічна криза на пострадянському просторі в 90-х роках минулого століття стала наслідком непродуманої послідовності реформ – превалюванням миттєвих інтересів щодо перерозподілу доходу і власності над довгостроковими цілями соціально-економічного розвитку. Нобелівський лауреат з економіки Дж. Стигліц вказує на те, що адміністративно-кланова верхівка спочатку відпустила ціни, спровокувавши гіперінфляцію і використавши її в подальшій “народній” приватизації. Хоча б логічно було б спочатку розділити і розпродати державну власність і лише потім проводити реформи [28]. Таким чином, змістовність і послідовність економічних реформ визначається соціальними цілями влади, яка може переслідувати суспільний інтерес або власний.

В Україні сформувалися і продовжують формуватися *небезпечні соціально-економічні диспропорції* між коротко- і довгостроковими цілями розвитку. Проведення пенсійної реформи потребує взаємоузгодження інтересів молодшого і старшого поколінь, збалансування на довготривалу перспективу доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду.

Фінансування ЄВРО-2012 – це один із прикладів перерозподілу ресурсів державного бюджету в інтересах одних соціальних груп на шкоду іншим, де інвестування об'єктів здійснюється за рахунок зростання державних боргових зобов'язань і стримування покращення соціальних стандартів [29].

Узгодженість поточних і довготривалих цілей проявляється в системній підтримці макроекономічних пропорцій між *споживанням і заощадженням*. Оптимізація цих пропорцій зумовлена довготривалою політикою виваженого розподілу доходів, що сприяє скороченню витрат, формуванню заощаджень в усьому ланцюжку відтворення і, таким чином, формує сприятливий інвестиційний клімат [30]. Адже від цього безпосередньо залежить динаміка відтворення, якісні характеристики життєвого рівня, технологічного оновлення виробництва та інфраструктурних змін тощо.

Позитивне зовнішньоторговельне сальдо – це одна із ознак, що характеризує конкурентоспроможності національної економіки і її *схильність до заощаджень* порівняно з іншими економіками. Адже споживається суспільством менше імпортованих товарів порівняно із експортованими товарами. Для потужних країн характерним є диверсифікований експорт високотехнологічної продукції (Японія, Німеччина, Південна Корея, Китай), що дозволяє підтримувати стабільність національної валюти, накопичувати значні золотовалютні запаси, проводити різносторонній розвиток свого господарства, забезпечувати соціальну й економічну стабільність, поліпшувати конкурентоспроможність тощо. Для цих країн характерним є й інші зовнішньоекономічні пропорції, що визначають їх як країни-кредитори. При цьому державне регулювання підпорядковане завданням

підтримки внутрішніх і зовнішньоекономічних пропорцій і балансів, спрямованих на розвиток реального сектору і рівноваги бюджетно-фінансової системи, збалансоване формування всієї системи доходів, що забезпечують нормалізацію процесів відтворення від виробництва і до інвестування.

Подолання кризових явищ потребує формування *стабілізаційних ресурсів*, залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів з метою забезпечення соціально-економічної стабілізації та створення умов для розвитку. Нестабільність європейської валюти та зростання дефіцитів державних бюджетів в ряді європейських країн (Греція, Ірландія, Іспанія, Португалія) зумовлює формування загального стабілізаційного фонду обсягом 700 млрд. євро на подолання кризових явищ [31]. Одним із завдань центробанків стає підтримка необхідних обсягів резервування банками та рівня їх капіталізації, що гарантує фінансову стабільність банківської системи. Гарантування повернення вкладів – це один із механізмів, що гарантує стабільність і довіру вкладників до банківської системи. Аналогічно і зростання заощаджень громадян, їх рівномірність стають важливими чинниками фінансово-економічної стабільності, основою для економічного росту. Отже, стабілізаційні ресурси в різних соціально-економічних системах, їх ефективне використання стають запорукою загальноекономічної стабільності і росту.

Існують колізії, які суттєво ускладнюють регулювання соціально-економічних процесів. Так під соціальною сферою розуміють галузі, що надають різноманітні послуги населенню і фінансуються здебільшого за рахунок видатків державного бюджету. Економічна сфера при цьому часто розглядається

відокремлено, як діяльність, спрямована на досягнення лише економічних результатів. Це суттєво обмежує розуміння взаємозалежності всіх процесів соціального й економічного відтворення, оскільки важливі ланки кругообігу залишаються поза розглядом. Виробництво і утворення доходів, розподіл і перерозподіл національного доходу і багатства, використання наявного доходу, капіталоутворення тощо – це важливі ланки відтворення всіх (!) соціально-економічних систем, які визначаються соціальними традиціями і культурою і також є важливими елементами процесів суспільного відтворення. Наприклад, технологічна досконалість виробництв та безперервне її поліпшення суттєво залежать від системи соціальних відносин на підприємстві, демократичності управлінської моделі та її здатності до саморозвитку і самовдосконалення [10-15].

Важливим фактором нестабільності соціально-економічних систем стає *неправильне функціонування базових складових елементів національної соціально-економічної системи*, їх нееластичність і неспроможність до поступового удосконалення, що знову ж таки зумовлено соціальними чинниками. Злиття державного управління і бізнесу завдає непоправної шкоди процесам відтворення, рівноважному відтворенню соціально-економічних систем, оскільки здійснюється непрозорий і несправедливий розподіл і перерозподіл доходів державного бюджету та національного багатства з урахуванням корпоративних інтересів окремих соціальних груп, представлених у владі [32]. Протириччя між бізнесом і громадянами, де обидві сторони виступають власниками-акціонерами, проявляється у несправедливому перерозподілі доходів і власності на користь перших завдяки механізмам

додаткових емісій акцій, відкладеного розподілу прибутку та ін. Протиріччя між працею і капіталом сьогодні розглядається як протиріччя між соціальними групами, що переслідують різноспрямовані інтереси. Багато фактів демонструють вкрай неефективну соціально-економічну взаємодію.

Неврегульованість приведених багатосторонніх взаємовідносин посилює диспропорції, ускладнює, а то і унеможлиблює, нормалізацію процесів відтворення. Подолання такої ситуації потребує формування єдиних соціально-економічних стандартів, що забезпечують посилення конкуренції, розділення влади і бізнесу, підзвітність влади і державних службовців, обмеження впливу владних соціальних угруповань, доступність до публічної інформації, розвиток незалежної і підзвітної системи судочинства, розвиток недержавного сектору, зокрема некомерційних громадських організацій тощо.

Розв'язання багатьох принципових питань – *забезпечення соціальної справедливості і узгодженого розв'язання соціально-економічних проблем* – потребує побудови соціально чутливої і відповідальної системи взаємовідносин у суспільстві. Розвиток західних країн базується на таких важливих суспільних цінностях як верховенство права і права людини [33], що передбачає постійний соціальний діалог, де нація формується шляхом “щоденного плебісциту” [34, с.126]. Проте дана теза стосується не лише нації, але й всіх інших спільнот, об'єднаних спільним баченням майбутнього співіснування. Адже лише в такий спосіб відбувається гармонізація соціальних інтересів та формується нова якість соціального капіталу.

Реалії сьогоденної України *негативно* позначаються на процесах соціально-економічного відтворення. Теперішнє *розгортання інфляційних*

процесів спровоковано погонею за доходами і підриває здорову основу відтворення. Фактичним результатом стає ланцюг причинно-наслідкових проблем “згортання малого і середнього підприємництва – збільшення монополізації економіки – зменшення конкуренції – зростання цін – погіршення виплат заробітної плати – зростання диспропорцій і соціальної нерівності – зменшення заощаджень – зростання бідності”, які негативно впливають на цикли відтворення, дедалі погіршуючи якісні їх характеристики. Такі процеси порушують соціальну і економічну рівновагу та призводять до ланцюгової неплатоспроможності, зростання внутрішнього і зовнішнього боргів. Все це суттєво підвищує ризики зниження життєвого рівня і формує несприятливі умови відтворення. Знецінення заощаджень громадян в результаті інфляції згодом визнається боргом, що підлягає поверненню.

Загалом заборгованість є соціальним явищем, що має давню традицію [від Матвія 6:9-13], пов’язану з банкрутством.

Системне запобігання неплатоспроможності – одне із головних завдань бюджетування в соціально-економічних системах. Така задача розв’язується в рамках системи взаємопов’язаних бюджетів, підтримуваної дохідності і пропорційності кожного з них (табл. 3).

Наприклад, система доходів національної економіки (ВВП, ВДВ, ВНД, Валовий наявний дохід, Валові заощадження, Чисте кредитування(+)/Чисте запозичення(-) та ін.), обчислена за маржинальним принципом, дозволяє якісно оцінювати процеси відтворення різних соціально-економічних систем, їх ефективність і результативність.

Порівняльна характеристика різнорівневих бюджетів національної економіки. Таблиця 3.

	Національна економіка	Зовнішня економіка	Державний сектор	Підприємство
<i>Інструменти</i>	Національний бюджет	Платіжний баланс (зовнішньоекономічний бюджет)	Держбюджет і бюджети регіональних органів державного управління	Бюджет підприємства
<i>Різнорівневі бюджети</i>	Різні бюджети національної економіки, включаючи бюджети інституційних секторів, видів діяльності, регіонів, матриці соціальних рахунків	Платіжний баланс доповнений рахунками іншого світу СНР	Різні бюджети державного сектору, в т.ч. регіональних і місцевих органів державного управління, фондів соціального страхування	Генеральний бюджет підприємства, в т.ч. різні виробничі бюджети, бюджети центрів відповідальності, інвестиційних проєктів
<i>Форми подання системи бюджетів</i>	Кошториси, матричні бюджети, графоаналітичні схеми, системи рівнянь, система бухгалтерських рахунків	Кошториси, системи рівнянь, система бухгалтерських рахунків	Кошториси, матричні бюджети, графоаналітичні схеми, системи рівнянь, система бухгалтерських рахунків	Кошториси, матричні бюджети, графоаналітичні схеми, системи рівнянь, система бухгалтерських рахунків
<i>Цілі розробки бюджетів</i>	Забезпечення достатнього рівня росту ВВП і прийнятних обсягів заборгованості, систематичне поліпшення ефективності соціально-економічної системи	Забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги, стабільності національної валюти та формування золотовалютних запасів	Розробка та фінансування основних напрямів соціально-економічного розвитку країни, державне регулювання економіки	Забезпечення достатнього рівня прибутковості і платоспроможності, високих техніко-економічних параметрів виробництва

Продовження таблиці 3.

	Національна економіка	Зовнішня економіка	Державний сектор	Підприємство
<i>Принципи розбивки бюджетів</i>	За етапами відтворення (попит і пропозиція, виробництво, утворення доходу, первинний та вторинний розподіл доходів, використання наявного доходу, утворення капіталу)	За видами зовнішньоекономічних потоків (товарних, послуг, розподільчих і перерозподільчих фінансових, капітальних)	За етапами відтворення (виробництво, утворення доходу, первинний та вторинний розподіл доходів, утворення капіталу), за видами фінансування державних витрат (освіта, охорона здоров'я, наука, оборона, культура)	Розбивка етапу виробництва за різними ознаками (видами витрат, центрами відповідальності, стадіями технологічного процесу тощо)
<i>Система доходів (показники результативності)</i>	Система валових і чистих доходів згідно концепції СНР (ВВП, ВДВ, Валовий прибуток, ВНД, Валовий наявний дохід, Валові заощадження, Чисте кредитування / Чисте запозичення тощо)	Система доходів зовнішньоекономічної діяльності (зовнішнє сальдо товарів і послуг, зовнішнє поточне сальдо, чисте кредитування/чисте запозичення)	Система валових і чистих доходів сектору, включаючи профіцит / дефіцит	Система маржинальних доходів, включаючи прибуток/збиток

Надзвичайно актуальне питання – *визначення низки критичних проблем та знаходження адекватних соціально-економічних рішень*, що приводять систему у рівновагу і складають основу росту. Складність задачі – саме у знаходженні взаємоприйнятних рішень, що задовольняють інтереси різних соціальних груп і суспільства в цілому.

Розв’язання цих проблем потребує соціальної чутливості і відповідальності, створення таких умов відтворення спільнот, що забезпечують їх еволюційне удосконалення і належні соціальні стандарти

На рівні підприємств *запобігання кризовим явищам та пошук відповідних виробничо-господарських рішень здійснюється в рамках концепції контролінгу*, яка виконує соціально-управлінську функцію. Ця інноваційна управлінська технологія спрямована на системне покращення виробничо-господарських параметрів підприємства як соціально-економічної системи. Моделі і методи контролінгу актуальні й для інших соціально-економічних систем, які удосконалюються еволюційним шляхом. Наприклад, еволюція систем управління в сфері банківської діяльності містить в собі поетапний перехід до більш удосконалених підходів якісного аналізу фінансової діяльності банківської установи – від “котлового методу” через “пошаровий баланс” до “ринкової калькуляції маржі” [12, с.219].

Аналогічні задачі удосконалення управління постають на різних рівнях національної соціально-економічної системи, яку можна описати за допомогою системи бюджетів. Змістовно концепція контролінгу

виходить за межі підприємства – як об’єкту управління – і може успішно бути використана в цілеспрямованому антикризовому управлінні іншими соціально-економічними системами. При цьому мають бути встановлені тактичні і стратегічні цілі, відповідні системи результативних показників, знайдені слабкі й вузькі місця соціально-економічної системи, розроблені комплексні заходи щодо подолання існуючих обмежень та досягнення системи цілей.

В Україні на сьогодні існує значний опір впровадженню сучасних моделей управління. Це зумовлено як відсутністю механізмів еволюційного впорядкованого удосконалення різних соціальних систем, так і уже сформованістю латентних соціальних груп, що мають схильність до безконтрольного використання ресурсів у рамках “котлових методів” управління, не керуючись оцінками ефективності і цільового використання. Особливо складне становище в державному секторі, який, залишившись не реформованим і неефективним, і надалі акумулює боргові зобов’язання, пов’язані з фінансуванням ЄВРО-2012 і збиткових інвестиційних проектів [35], подоланням кризових явищ у фінансовому секторі [36] тощо.

Ця ситуація загрозлива, оскільки суттєво ускладнює, а то і унеможлиблює, нормалізацію процесів відтворення соціально-економічних систем.

Висновки. Створення систем антикризового управління соціально-економічними системами потребує виокремлення об’єкту управління, визначення його внутрішніх і зовнішніх взаємозв’язків на основі бюджету або системи взаємопов’язаних бюджетів, формування множини показників результативності його відтворення.

Системи бюджетів соціально-економічних систем складають основу для оцінки пропорцій і динаміки відтворення, постановки і реалізації поточних і стратегічних задач розвитку. Бюджети по суті виступають системами балансових моделей відтворення соціально-економічних систем, де визначаються цілі і пропорції відтворення, умови ринкової і фінансово-господарської рівноваги, здійснюється підтримка розподілу і перерозподілу доходу, зовнішньоекономічної рівноваги.

В умовах фінансово-економічної кризи важливим завданням управління соціально-економічними системами стає запобігання кризовим явищам, в т.ч. недопущення критичних рівнів заборгованості, співвіднесених із потенціалом системи.

Соціально-економічні системи вирізняються складністю, функціональним призначенням, ієрархічною структурою проте мають і багато спільних притаманних бюджетам характеристик, що дозволяє подібним чином вибудовувати системи антикризового управління.

Застосування в Україні систем антикризового управління на сьогодні ускладнюється невизначеністю, існуючими соціальними і політичними протиріччями в суспільстві, відсутністю єдиних соціальних і економічних стандартів відтворення, значною суб'єктивністю оцінки функціонування особливо складних соціально-економічних систем. Це ускладнює вироблення чіткої системи цілей і дій щодо розвитку різних об'єктів управління та узгодженої їх діяльності.

Задача скоординованого управління потребує узгодженого функціонування різних об'єктів національної економіки, впровадження сучасних управлінських технологій, спрямованих на підвищення

соціально-економічної конкурентоспроможності різних об'єктів національної економіки.

Література:

1. Стоун Р. Методы затраты-выпуск и национальные счета. / Р.Стоун. Пер. с англ. М.: «Статистика», 1964. – 205с.
2. Гурне Б. Державне управління / Б.Гурне. – К.: «Основи», 1993. – 165с.
3. Дигер Хан Пик: Планирование и контроль: концепция контроллинга. Пер. с нем. М.: «Финансы и статистика», 1997. – 765с.
4. Демчик О.Н. Антикризисное управление: учебное пособие /О.Н.Демчук, Т.А.Ефремова. – М.: Флинта: МПСИ, 2009. – 256с.
5. Маренков Н.Л. Антикризисное управление / Н.Л.Маренков, В.В.Касьянов. М.: Национальный институт бизнеса. Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 2004. – 512с.
6. Антикризисное управление: Учебное пособие: В 2 т. Т.2: Экономические основы /отв.ред. Г.К.Таль. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 1027с.
7. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: Учебное пособие / А.Д.Чернявський. – К.: МАУП, 2000. – 208с.
8. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: Уч. пос. / А.М.Тавасиев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 480с.
9. Аткинсон Э. Управленческий учет, 3-е изд.: Пер. с англ. / Э.Аткинсон, Р.Банкер, Р.Каплан, М.Янг. – М.: Изд-дом «Вильямс», 2005. – 874с.
10. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Ананькина Е.А., Динилочкин С.В., Данилочкина Н.Г. и др. – М.: «Аудит». «ЮНИТИ», 2003. – 280с.
11. Фольмут Х.Й. Инструменты контроллинга от А до Я / Х.Й.Фольмут. Пер. с нем. / Под ред. И с предисл. М.Л.Лукашевича и Е.Н. Тихоненковой. – М.: «Финансы и статистика», 2003. – 288с.
12. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М.Карминский, Н.И.Оленев, А.Г.Примак, С.Г.Фалько. – 2-е изд. – М.: «Финансы и статистика», 2003. – 256с.
13. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvath&Partners; Пер.с нем. – М.: Альпина Бизнес Букс. – 269 с.

14. Хруцкий В.Е. Внутрифирменное бюджетирование. Настольная книга по постановке финансового планирования. / В.Е.Хруцкий, В.В.Гамаюнов. – М.: «Финансы и статистика», 2005. – 464 с.
15. Варнеке Х. Расчет затрат для инженеров / Х.Варнеке, Х.-Й.Буллингер, З.Хихерт, А.Фегеле; Пер. с нем. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 307с.
16. System of National Accounts 2008. United Nations. – New York: UN, 2009, 722p. (ST/ESA/STAT/SER.F/2/REV.5).
17. The European System of National and Regional Accounts (1995 ESA), (1996R2223 – EN – 07.08.2003 – 008.001).
18. Парсонс Т. О социальных системах / Т.Парсонс. Под ред. В.Ф.Чесноковой и С.А.Белановского. – М.: Академический проект, 2002. – 832с.
19. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия. /Дж.Сакс. Пер. с англ. /ВВС-МРМ – М.: «Экономика», 1994. – 331с.
20. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь. / Х.Ламперт – М.: «Дело ЛТД», 1994. – 224с.
21. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И.Вернадский. Предисловие Баландина Р.К. – М.:Абрис-пресс, 2008. – 576с.
22. Каракo П.С.Философия и методология науки: В.И. Вернадский. Учение о биосфере / П.С.Каракo. Минск.: Экоперспектива, 2007. – 208с.
23. Вернадский В.И. О науке. Т.1: Научное знание. Научное творчество. Научная мысль / сост. Г.П.Аксенов. РАН Ин-т истории естествознания и техники им. С.И.Вавилова. – Дубна: Феникс, 1997. – 576с.
24. Абрютинa М.С. Экспресс-анализ финансовой отчетности: Методологическое пособие. / М.С.Абрютинa. – М.:Изд. «Дело и сервис», 2003. – 256с.
25. Кулик В.В. Актуальні проблеми відтворення інституційних елементів соціально-економічної системи / В.В.Кулик // Економіко–математичне моделювання соціально–економічних систем. Збірник наукових праць. Вип.15. / Відп. ред. – Л.А.Пономаренко. – Київ: Міжнародний науково–навчальний центр інформаційних технологій і систем НАН та МОН України, 2010. – с. 113–128.
26. Федоренко Н.П. Гуманистическая экономика / Н.П.Федоренко. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 188с.

27. Котікова О.І. Зміст поняття сталого розвитку / О.І.Котікова. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки, №12, 2007. – с.170-173.
28. Мічені Нобелем: критик ринку Джозеф Стігліц / www.epravda.com.ua, 4 лютого 2011 року [електронний ресурс].
29. Денков Д. Євро-2012 – обкрадання вчителів і пенсіонерів? / www.epravda.com.ua, 25 березня 2011р. [електронний ресурс].
30. Турмачев Е.С. Сбалансированное капиталообразование и рост национальной экономики. История исследований, моделирование и анализ. Научное издание. /Е.С.Турмачев. М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 304с.
31. Експерт пояснив, чому в Україні дорожає долар і євро / sensog.net.ua, 25 березня 2011 року [електронний ресурс].
32. В Європе Україну признали образцом олигархической страны / ua-banker.com.ua, 7 квітня 2011 року [електронний ресурс].
33. Загальна декларація прав людини / Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року.
34. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. / Х.Ортега-і-Гасет. Переклад з іспанської. К.: Основи, 1994. – 420с.
35. Державні банки можуть опинитися на межі банкрутства – Лановий / gazeta.ua, 9 квітня 2011 року [електронний ресурс].
36. Керівництво “Родовід Банку” “нашахраювало” на понад 22 мільярди гривень – ГоловКРУ / www.newsmarket.com.ua, 9 квітня 2011р. [електронний ресурс].